

УДК 37.03:34

ГРИЩЕНКО Леонід Володимирович,

викладач юридичних дисциплін,

Університетський коледж Київського університету
імені Бориса Грінченка

e-mail: knaz66@i.ua

**ПРОБЛЕМА ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ У ПРАЦЯХ ПРОСВІТИТЕЛІВ,
ГРОМАДСЬКИХ ДІЯЧІВ І ВЧЕНИХ РІЗНИХ ІСТОРИЧНИХ ЕПОХ**

У статті зазначено, що правове виховання має свої національні корені, які виникли й розвивалися на національному ґрунті. Про це свідчать український фольклор, історичні пам'ятки часів Київської Русі, відомі пам'ятки літератури, як «Повчання» Володимира Мономаха, «Слово про закон і благодать» Іларіона, педагогічна спадщина та діяльність І. Вишенського, Г. Сковороди, М. Максимовича, Т. Шевченка та ін. Доведено, що у другій половині XIX – початку XX століття проблемами правового виховання переймалися М. Пирогов, К. Ушинський, В. Стоюнін, В. Вахтеров, С. Миропольський, О. Острогорський, П. Каптерев, М. Демков та інші. Автором статті здійснено ґрунтовний аналіз праць відомих вітчизняних педагогів – М. Пирогова, К. Ушинського, А. Макаренка, В. Сухомлинського, які не лише розв'язали теоретичні проблеми формування правової культури, а й безпосередньо втілювали їх у практичну діяльність. Водночас враховано значний внесок у розробку теорії і практики формування правової культури відомих сучасних українських науковців – Г. Васяновича, М. Подберезького, Н. Ткачової, М. Фіцули та ін.

Ключові слова: правове виховання; норми права; правові цінності; особистість; молоде покоління.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. У соціально-педагогічній науці право розглядають як нормативний регулятор суспільних відносин, результат соціальної взаємодії особистості, соціальної групи, суспільства та держави. У процесі правового виховання значна роль належить правовим цінностям, що є значущими для всіх людей. Особистість, яка опановує такі цінності, робить їх мотивами своєї правової поведінки і втілює в реальну правову дійсність на кожному кроці життя. Отже, правові цінності особистості є свого роду «містком» від права належного до права наявного, від права ідеального до права реального [1]. Реальним правам необхідно навчати молоде покоління в процесі цілеспрямованого впливу через систему різних типів освітніх закладів. Реальне право сьогодні – є соціальною цінністю, а найвищою соціальною цінністю є людина.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблемі правового виховання присвятили свої наукові розвідки сучасні вчені: А. Гетьман, В. Головченко, О. Данильян, О. Дзюбань, С. Жданенко, Ю. Калиновський, Г. Клімова, І. Коваленко, М. Козюбра, С. Максимов, Є. Мануйлов, Ю. Мелякова, Г. Неліп, М. Неліпа, В. Оксамитний, П. Рабінович, Н. Сатохіна, В. Трофименко та ін.

Формування цілей статті (постановка завдання). Дослідити проблему правового виховання в поглядах зарубіжних педагогів, філософів, просвітителів.

Виклад основного матеріалу дослідження. 40-ві роки XI століття – час становлення та розвитку напружених політичних відносин Київської Русі з Візантією, період гострої боротьби Російської держави за свою незалежність. У «Слові про закон і благодать» публіцистично гостро протиставлялась візантійській теорії вселенської імперії і церкви ідея рівності, рівноправності всіх великих і малих народів і держав, прославлялась суверенність Русі. У «Слові» Іларіона закон – іудаїзм – зіставляється з благодаттю – християнством. Закон розповсюджений лише серед одного іудейського народу, який претендував на історичну добірність і винятковість. Благодать надана всім народам – і великим, і малим, які мають право на її вільне обрання. Тим самим Іларіон відхилив монопольне право Візантії на володіння благодаттю, тобто християнством. Використовуючи біблійні образи, автор уподібнив закон рабині Агарі її сину Ізмаїлу, а благодать Сари і її сину Ісааку. Закон – це «озеро, яке висохло»; благодать – це джерело, яке наповнилось водою». Ці символічні уподобання допомагали наочно показати перевагу благодаті над законом.

Велике значення в XI–XII ст. мала поява «Повчання» Володимира Мономаха, яке він писав «сєдя на санєхъ», тобто незадовго до смерті. Це був заповіт, адресований дітям, майбутнім поколінням. Володимир Мономах закликав своїх дітей і всіх, хто почує «сию грамотицю», суворо дотримуватись вимог феодального правопорядку, керуватись ними, а не особистими користолюбними сімейними інтересами: «Не наслідуй лиходіїв, не зазри й тим, що творять беззаконня, бо лиходії винищені будуть, а ті, що покладаються на господа, заволодіють землею... Повсякдень чинить милосердя і позичає праведник, і плем'я його благословенне буде. Ухилися од зла, вчини добро, шукай миру, і йди за ним, і живи у віки віків». Цим «Повчання» вийшло за межі сімейного заповіту та набуло великого суспільного значення.

Серед пам'яток, які відіграли важливу роль у становленні й розвитку правового виховання, найвидатнішим був Литовський статут – кодифікований звід законів феодального права, що мав три редакції (1529, 1566, 1588) і діяв в Україні до XVIII століття. Цей документ визначав гуманістичні ідеї того часу – суверенність народу й держави, рівність усіх перед законом, осуд деспотизму, особисту недоторканість людини, юридичний захист її прав. Статут проголошував принцип особистої відповідальності перед законом: «Ніхто ні за кого не повинен нести покарання, а лише сам за себе».

Під час дослідження нами було встановлено, що у формуванні та становленні вітчизняної теорії правового виховання важливе значення мала діяльність видатного українського полеміста Івана Вишенського (1538 чи 1550–1620), твори якого відіграли велику роль у формуванні правосвідомості українського народу, бо в них І. Вишенський піднімав ідею захисту людської гідності й громадянських прав трудівників міста й села. Палкий прихильник демократичних ідей рівності всіх людей від природи, І. Вишенський стверджував, що всі вони рівні незалежно від походження, суспільно-правового стану, бо їхнє тіло складається з єдиної субстанції – матерії. Не відступаючи від традиційного для свого часу трактування походження влади від Бога, письменник водночас наголошував на рівності носія влади і всіх людей. Зверхність його лише в даних йому владних повноваженнях.

Велике значення для формування правосвідомості українського народу мали твори першого українського просвітителя, захисника ідей гуманізму та демократії – Г. Сковороди (1722–1794). У творах мандрівний філософ зображав безправне становище трудящих у другій половині XVIII століття, їхнє прагнення до волі («Про волю»). З особливим сарказмом він змалював у пісні «Всякому городу нрав і права», як поміщик або козацький старшина «непрестанно стягає ґрунта», чиновник-кар'єрист, аби пробити собі дорогу, «для чинов углы панські трет», а представник тогочасного суду «строит на свой тон ...права». У байці «Пчела и шершень» автор ганьбив паразитів суспільства і прославляв людей праці. Перших він назвав шершнями, що живуть за рахунок крадіжки чужого, дбають тільки про власне збагачення, не бажають бути корисними людству. Бджоли вбачають сенс життя в праці для

людства, для них праця є природною потребою. На думку Г. Сковороди, людина, яка віддається неробству, дармоїдству та паразитизму, втрачає людську подобу й гине.

Для України Проблема правового виховання не є новою. Ще в епоху Козацтва в Європі і в багатьох країнах Азії була широко відома самобутня козацька законотворчість, що спиралася на етноправову основу. Витоки правосвідомості козаків сягають Княжої доби давньоукраїнського збірника законів «Руська правда». Козацьке право відображало інтереси не лише козацтва, а й усього народу. Воно передбачало виборність органів козацького самоврядування, утвердження демократичних основ української державності, гуманістичні засади громадського життя. Основу козацької правосвідомості складали філософські ідеї про волю як найдорожчу цінність життя. У козаків побутували крилаті вирази: краще смерть, аніж рабство, краще смерть, аніж вічний сором тощо. Це було продовженням волелюбних заповітів наших пращурів. На території стародавньої України, як відомо, не було рабства. Дітей вчили дотримуватися народного звичаєвого права та зафіксованих у ньому принципів і правил, норм моралі.

Козацька законотворчість закріплювала високоморальні традиції ставлення до людини, поваги її гідності. Право власності на козацькій Україні охоронялося законом, захищалося владними структурами.

Високим взірцем козацької державної законотворчості була Конституція українського гетьмана Пилипа Орлика 1710 р., яка фактично була першим у світі демократичним і гуманістичним законом такого типу. Ознайомлення сучасної молоді з гуманістичними положеннями козацької Конституції, яка захищала права українського народу, козацькі вольності, сприяла формуванню гордості за наших пращурів, які прагнули жити за законами добра, правди, краси.

Козацька ідеологія увібрала в себе все краще, що було в ідейній скарбниці наших предків-язичників, народному житті, християнській вірі. Прогресивні ідейні спрямування епохи українського Відродження XVI–XVIII ст. – є одним із проявів українського національного світосприйняття.

Доповнив особливості цієї проблеми Михайло Олександрович Максимович (1804–1873), відомий український учений, перший ректор Київського університету, який акцентував увагу на тому, що людині від природи притаманна здатність до самовдосконалення, тому прогрес у розвитку суспільства за допомогою виховання слід розглядати не лише як загальний закон, але і як обов'язковий наслідок потреби особистості. У його інтерпретації визначальним чинником у розвитку суспільства є наявність ідей, нагромадження знань.

Неперевіреним борцем за права і кращу долю простого люду був український поет, автор багатьох прогресивних теоретичних суджень про суть і форму держави, право та закон, право та соціальну справедливість, правосуддя та законність, а також історичних оцінок найважливіших етапів розвитку української державності Т. Шевченко (1814–1861). У багатьох своїх творах поет підняв філософсько-правові проблеми щодо формування правової свідомості. У цих творах, зокрема, розкривалася загальна характеристика самодержавно-кріпосницького ладу, безмежне свавілля царя-самодержця, його оточення, безправне становище трудового люду (поема «Сон»); зображено картину кріпацтва, тяжку долю дітей, які «розлізлися межі людьми, мов мишенята», гнівно викривається жорстокість в бездушність панів-кріпосників, висловлено надію на краще життя (вірші «Якби ви знали, паничі...», «І виріс я на чужині» та інші); змальовано жахливі картини життя на засланні («Сонце заходить, гори чорніють»); піднято питання про тяжку долю матері-одиначки, про безправне становище «незаконнонароджених» дітей, які стають посміховищем для чужих людей («Катерина»); охарактеризовано політичний лад панської Польщі XVIII століття; викрито шляхетську сваволю, безладдя сейму, у якому кожний член міг зірвати будь-яку ухвалу, крикнувши: «Не дозволяю». Такий державний устрій призводив до безладдя в країні, за яким усюди вешталися військові загони та грабували населення (поема

«Гайдамаки»); народ закликали до звільнення від кайданів самодержавної влади і створення умов для вільного і щасливого життя (вірш «Заповіт»).

Вивчення історико-педагогічної літератури, матеріалів педагогічної журналістики другої половини XIX – початку XX століття дозволяє стверджувати, що саме в цей період були закладені наукові основи вітчизняної теорії правового виховання.

Друга половина XIX – початок XX століття характеризувалися прогресом науки та техніки, зростанням революційно-демократичного руху, значними перетвореннями в соціальному, економічному житті. Саме в цей проміжок часу проблемі правового виховання присвятили свої наукові розвідки М. Пирогов [2], К. Ушинський [3], В. Стоюнін [4], В. Вахтерев [5], С. Миропольський [6], О. Острогорський [7], П. Каптерев [8], М. Демков [9] та інші.

Одна з найважливіших подій того часу – скасування кріпосництва. Реформа 1861 року являла собою новий етап у розвитку держави. Це була дуже складна реформа: економічна, політична та гуманітарна. Своїми гранями вона по-різному впливала на життя й розвиток суспільства. Соціально-гуманітарна реформа 60-х років показала, що кожна людина зобов'язана користуватися громадянськими правами й обов'язками.

П. Каптерев зазначав, що «велике визвольне начало мало-помалу проникло в усі сторони життя суспільства, вбиралося в усі шари, наповнювало всі пори, скрізь пом'якшуючи людські стосунки, розкріпаючи закріпачених, піднімаючи та облагороджуючи особистість» [8, с. 3].

Освіта та школа не могли залишитися осторонь від цього великого реформаторського руху, бо вони «були бідні, казенні, мертвенні». Потік життя та оновлення влився і в школи, охопив й освіту, чим спричинив у цій галузі посилену роботу, перебудову старого і створення нового.

Прогресивні представники суспільства стали на шлях активної боротьби за реформи народної освіти, нові напрямки у розв'язанні найбільш сучасних питань навчання та виховання, розвитку національної культури. Саме початок 60-х років позначився широким суспільно-педагогічним рухом. На обговорення були поставлені корінні питання розвитку системи освіти та педагогіки: мету й завдання виховання, зміст навчання на різних його ступенях, філософські та психологічні основи педагогіки й багато іншого. Багатоаспектний суспільно-педагогічний рух сприяв розробці цілої низки педагогічних проблем і практичної роботи щодо організації виховання та освіти широких верств населення. У процесі складних і суперечних пошуків склалися педагогічні теорії.

Цей період представлений плеядою видатних педагогів, серед яких – Л. Толстой, П. Каптерев, В. Стоюнін та інші. Кожен із них по-своєму привертав увагу суспільства до педагогічних питань.

Передові представники вітчизняної педагогіки (М. Максимович, П. Білецький-Носенко, І. Тимківський, І. Котляревський, І. Орлай, О. Духнович, М. Пирогов, К. Ушинський, І. Деркач та ін.) виступили проти знеособлюючої системи виховання, проти утилітарного підходу до освіти. Вони прагнули створити таку школу, яка могла б морально розкріпостити людину, виховувати не бездушних вихованців-чиновників, а різнобічно розвинутих особистостей. Саме тому діячі української педагогіки, які вірили у велику силу виховання, у те, що шляхи освіти народу можна змінити, виступали за поширення доступності освіти для народу, за загальну освіту.

Рух у створенні загальнолюдських педагогічних ідеалів було започатковано журналом «Морской сборник» у 1857 році. Редакція журналу оголосила, що бажає помістити низку публікацій про виховання молодих людей, які готуються до морської служби. Як вступ до таких публікацій редакція надрукувала міркування Бема про виховання взагалі та закликала всіх, хто бажає висловитися з цього приводу. Бажаючі знайшлися (Давидов, Даль, Пирогов). Їх статті були надруковані.

У цьому ж році відкрились два нових журнали «Журнал для воспитания» Чумікова і «Русский педагогический вестник» Вишнеградського, на шпальтах яких було надруковано великі за обсягом статті, у яких розкривалась сутність виховання, його завдання й мета.

М. Пирогов рішуче виступив на захист загальнолюдських ідеалів виховання. «Бути людиною – ось до чого слід готувати виховання», – наголошував він.

Під натиском суспільно-педагогічного руху 60-х років уряд був змушений піти на деякі поступки в галузі освіти й культури. У 1862 році було розроблено й опубліковано проекти реформи шкіл різного типу. Цьому періоду властиве певне покращення системи народної освіти, демократизація навчання, зміни в організації навчально-виховного процесу, організація початкових шкіл на загальнолюдських і народних засадах, перед якими висувалося завдання не лише навчати, а й виховувати дітей. Удосконалювалась внутрішня й педагогічна організація школи: розроблялися нові методи викладання, визначався термін навчання й кількість відділень початкової школи, складалися нові підручники, посібники, книги для класного читання, розроблялися наочні посібники, а в педагогічній літературі висвітлювалися особливості завдань школи з огляду на зміни в суспільстві.

Визначальною рисою розвитку педагогічної теорії того часу було те, що питання освіти й виховання, зокрема і правового, не залишилися поза існуючих журналів і газет. Саме в цей час активно розвивається педагогічна журналістика. Поява в ці роки таких видань, як «Вестник воспитания» (1890–1917 рр.), «Воспитание» (1857–1863 рр.), «Воспитание и обучение» (1877–1917 рр.), «Педагогический сборник» (1864–1918 рр.), «Русская школа» (1890–1917 рр.), «Народная школа» (1869–1889 рр.), «Народное образование» (1865–1917 рр.), «Педагогическая летопись» (1876–1877 рр.), «Педагогический листок» (1892–1894 рр.) та інших активно сприяла популяризації наукових ідей про виховання та освіту, допомагала розповсюдженню прогресивного досвіду серед спеціалістів і широких верств населення. На сторінках цих видань знайшли відображення питання про стан народної освіти в країні, боротьбу за перебудову школи, основні течії педагогічної думки. Прогресивні педагогічні журнали об'єднували вчителів, надаючи їм можливість визначити свої погляди та боротися про залучення кращих учителів до зміни стилю роботи в школі.

Авторами цікавих матеріалів були М. Демков, В. Вахтеров, С. Миропольський, Х. Алчевська та інші відомі вчені. Серед праць, які були надруковані, значне місце посідали статті історичного характеру та публікації видатних педагогів: Я. Коменського, М. Пирогова, В. Стоюніна та ін. Разом із тим зазначимо, що з боку прогресивних педагогів було багато творчих знахідок, які збагатили теорію освіти та виховання.

Зазначимо, що до появи в 1904 році відомої «схеми руської історії» М. Грушевського за українським народом фактично не визнавалося право навіть на власну історію, яка поглиналася історією сусідніх держав. Так само не було мови й про українську державність або право, правове виховання, а йшлося лише про деякі місцеві особливості російського, литовського або польського державно-правового укладу. Лише в результаті багаторічних досліджень перших українських істориків права О. Кістяківського, М. Василенка, М. Слабченка, Д. Міллера, М. Максимейка, О. Малиновського та інших у науковій літературі з'явилася думка про самостійність українського правового досвіду. Та й то такі погляди нерідко трактувалися лише як різновид «південноросійського сепаратизму». «Українці не нація, а політична партія», – категорично стверджувала одна з провідних київських газет навіть улітку 1917 року. Час потроху все розставив на свої місця, і наявність в Україні власної історії, зокрема історії становлення та розвитку правового виховання, нині вже не викликає сумнівів. Вона починається ще в додержавних нормах усього звичаєвого права, яке згодом набувало конкретних форм у Київській Русі. Саме тогочасне державно-правове мислення заклало підґрунтя вітчизняних правових концепцій, які, вбираючи національні і світові традиції, занепадаючи й відроджуючись, зазнавали еволюційних змін, впливів, за волі історичних обставин перепліталися з російською та білоруською юридичною та педагогічною думками.

Початком роботи щодо формування правової культури вважаємо 1919 рік, коли за наказом № 1 комісара Наркомоса УРСР від 20 березня зазначеного року було скасовано

викладання у вузах богослов'я та церковного права і введено читання курсу «Публічне радянське право».

Уведені до навчальних планів педагогічних навчальних закладів дисципліни правознавчого циклу в радянський період були надзвичайно перенасичені ідеями комунізму і спрямовані на підготовку майбутніх вчителів до здійснення ідейно-політичного виховання учнів та формування в кожного громадянина України відданого слугуванню ідеалам комуністичної партії. Зміст циклу правознавчих дисциплін та розробка відповідних програм визначалися з урахуванням політичного устрою України, Конституції, основних державних законів та інших нормативних документів. Ураховуючи тісні зв'язки і взаємозалежності в розвитку держави і права, а також ту обставину, що завжди закони та інші нормативно-правові акти приймалися на основі Конституції, до навчальних планів інститутів народної освіти (ІНО), а пізніше педагогічних й учительських інститутів, які здійснювали підготовку вчительських кадрів 1917–2002 рр., правознавчі дисципліни вводилися в різні історичні періоди під назвами «Конституція радянської республіки», «Історія українського права», «Радянська держава і право», «Конституція», «Радянська Конституція й радянське будівництво», «Правознавство», «Основи правознавства», а їх зміст залежав від становлення й розвитку права в різні періоди української держави.

Зміст навчальних програм, посібників, підручників, методичних рекомендацій правознавчих дисциплін обумовлювалися основними етапами становлення та розвитку українського права і ґрунтувалися на засадах Конституцій зазначених періодів.

Дослідження методів, прийомів і форм навчальної діяльності під час вивчення правознавчих дисциплін у вищій педагогічній школі дозволило виділити такі основні періоди їх становлення та розвитку:

I період 1917–1933 рр. Починаючи з 1917 р. розгорнулася активна боротьба проти пасивних методів, проти лекційної методики, заміна її на так звану лабораторно-бригадну форму навчання. Водночас впроваджувалося комплексне навчання. Досвід роботи вищих педагогічних закладів довів велику шкідливість такої «реформи»;

II період 1933 – початок 70-х років. Згідно з Постановою ЦВК СРСР від 19 вересня 1932 року бригадно-лабораторний метод ліквідовано й відновлено у своїх правах лекцію, семінарські, практичні і лабораторні заняття, які в удосконаленому вигляді широко використовуються під час вивчення правознавчих дисциплін у сучасних умовах і стали традиційними в більшості педагогічних навчальних закладів;

III період 1960–2002 рр. На початку 60-х років ХХ ст. проблема якості підготовки педагогічних кадрів стала однією з актуальних. Науково-технічний прогрес, бурхливе зростання обсягу наукової інформації у всіх сферах науки, культури, освіти, техніки, упровадження в навчальний процес загальноосвітньої школи нетрадиційних і, зокрема, інтегрованих занять, необхідність удосконалення системи підготовки учителя не лише до навчальної діяльності, а особливо до морально-правового виховання учнів поставили питання про вдосконалення чинних і розробки нетрадиційних активних методів, прийомів і організаційних форм вивчення правознавчих дисциплін [9].

У наш час існує багато наукових праць педагогічного, психологічного, юридичного, методичного характеру з питань правового виховання.

Проведене дослідження свідчить про те, що правовиховній роботі надавався, здебільшого, лише юридичний зміст, про що свідчать дослідження В. Тищенка [10], М. Кейзерова [11], В. Оксамитного [12], Є. Пенькова [13], С. Алексєєва [14], Г. Маркової [15], В. Струтинського [16] та інших. Автори цих досліджень викрили причини злочину, визначили заходи запобігання правопорушенням. Ці пошуки надають допомогу вчителю у здійсненні правового виховання учнів. Зазначимо, що проблема правового виховання в педагогічній науці розглядалась, як правило, в контексті морального виховання особистості.

У 1979 році вийшов збірник наукових праць «Правове виховання учнів» укладачі Г. Давидов, О. Нікітін, В. Обухов [17], до якого увійшли статті, які знайомили з першим досвідом викладання шкільного курсу «Основи держави і права» у восьмому класі середньої школи. Значну увагу автори збірника приділяли формуванню у школярів умінь самостійно поповнювати правові знання, активно використовувати їх у житті й діяльності.

Важливе значення для здійснення правового виховання мав посібник «Методика правового виховання учнів» (1982) за редакцією О. Міцкевича, В. Обухова [18]. Автори посібника запропонували спецкурс, розрахований на 20 лекційних годин, мета якого полягала, по-перше, у тому, щоб озброїти студентів науковими знаннями про процес правового виховання, його організацію, про основні форми й методи право виховної діяльності. По-друге, завдання курсу передбачало ознайомлення студентів із сутністю, структурою правосвідомості та особливостями процесу формування індивідуальної правосвідомості в підлітковому і юнацькому віці. По-третє, спецкурс знайомив із особливостями процесу правового виховання в середній школі, його основними формами та методами.

Суттєвим внеском у розробку проблеми правового виховання стала дисертація Д. Абашідзе «Правове виховання учнів V-VII класів в умовах позакласної роботи» (1987), у якій вивчалися питання правового виховання учнів середніх класів, було запропоновано низку заходів позакласного впливу на школярів, педагогічні засоби та прийоми щодо подолання правопорушень. Аналізуючи провини учнів середніх класів, автор констатує, що початок цих правових провин криється в невиконанні елементарних правил для учнів. Д. Абашідзе визначив можливості попередження не правової поведінки учнів шляхом позакласної роботи [19].

У 1988 році вийшов міжвузівський збірник наукових праць «Проблеми правового виховання» за редакцією Р. Русінова [20]. У ньому розглянуто загальні теоретичні питання правового виховання. Автори збірника зазначили, що більшість людей вбачають у праві знаряддя обмеження особистої свободи, тоді як право повинно бути засобом реалізації такої свободи. Основне завдання правового виховання, – вважали вони, – надати практичні рекомендації щодо впровадження навичок застосування норм права для реалізації особистістю своїх потреб та інтересів.

Розв'язання завдань правового виховання, на думку авторів, має здійснюватись не лише під час проведення практичних та організаційних заходів. Важливу роль повинні відіграти теоретичні розробки концепцій правового виховання.

У 1990 році з'явилося дослідження О. Татаринцевої. Заслугове на увагу праця «Правове виховання. Методологія і методика». В ній автор прагне визначити рівні правової вихованості, зазначає, що рівень правової вихованості – це не лише знання й «розуміння необхідності виконувати правові приписи. Він, на думку автора, визначається рівнем сформованості ставлення до закону як до цінності, що перебуває в демократичному суспільстві поза конкуренцією» [21]. Важливим є погляд науковця на сутність правового виховання як проблему комплексну, яку необхідно вміти розв'язувати кожному. О. Татаринцева ставила питання про необхідність розпочинати правове виховання в ранньому віці [21, с. 54–59].

Важливу роль у розробці питань правового виховання учнів відіграли праці М. Фіцули. Заслугове на увагу монографія «Правове виховання учнів» (1997), написана на основі аналізу психолого-педагогічної та юридичної літератури, вивчення та узагальнення передового педагогічного досвіду з правового виховання учнів, власних досліджень із цієї проблеми [22]. М. Фіцула наголошує на необхідності формування в учнів морально-правової свідомості, вміння дотримуватись у своїй поведінці моральних і правових норм. Виходячи з ідеї системного підходу до організації правового виховання, М. Фіцула показав місце правового виховання учнів у загальній системі виховної роботи школи, розкрив його завдання, зміст, принципи, висвітлив виховні можливості навчальних предметів у право виховному контексті. Автор розкрив специфіку використання в правовому вихованні учнів масових, групових та індивідуальних форм роботи з учнями, розглянув шляхи залучення учнів до різних видів правоохоронної діяльності в школі та за її межами. Заслугове на увагу запропонована ним методика спільної роботи школи, сім'ї, громадськості та правоохоронних органів щодо організації правового виховання школярів.

Наприкінці ХХ століття з'явилися дослідження М. Подберезького [23], М. Городиського [24], В. Тищенко [10], в яких висвітлено психолого-педагогічні проблеми формування правової культури особистості, обґрунтовано сутність поняття правової

культури, принципи відбору змісту правової освіти, визначено шляхи формування правової культури в сучасних умовах українського державотворення.

Наведені дослідження досить ретельно розглядають теорію та практику правового виховання на сучасному етапі. Проведений аналіз свідчить про те, що лише деякі дослідники торкалися питання правового виховання другої половини XIX – початку XX століття. Так, О. Горчакова в дисертаційній роботі «Гуманістична спрямованість педагогічних поглядів М. Пирогова» (2000), аналізуючи педагогічну спадщину вченого, виділила напрямки громадянського виховання, одним із яких є «необхідність виховання «почуття законності», тобто правове виховання» [25]. Автор розкрила погляди М. Пирогова на правове виховання.

У науковому дослідженні В. Владимирової «Педагогічні проблеми формування правової культури вчителя в історії вищої педагогічної школи України (1917–2002 рр.)» розкрито теоретичні проблеми формування правової культури та правового виховання на основі ідей, теорії та практики визначних діячів науки, культури, психології, педагогіки і, зокрема, відомих представників вітчизняної педагогіки – М. Пирогова, К. Ушинського, А. Макаренка, В. Сухомлинського [26].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє констатувати, що правове виховання має свої витoki. Ці витoki містяться у філософській спадщині цілої плеяди зарубіжних вчених і педагогів. Аналіз наукових праць прогресивних представників педагогічної думки різних часів, різних поглядів засвідчив, що в багатьох питаннях, пов'язаних із формуванням правового виховання, вони були єдині.

Наукові основи вітчизняної теорії правового виховання були закладені в другій половині XIX – початку XX століття. Цьому сприяли скасування кріпосництва (реформа 1861 року), що створило незвичайний запит на освіту та школи, а самій освіті надало вільного гуманітарного спрямування. До того ж у цей час значно зросла дитяча злочинність, однією з причин цього явища вважали руйнування сімейної форми виробництва у процесі економічного життя. Це був час, коли прогресивні представники суспільства встали на шлях активної боротьби за реформи народної освіти, нові напрямки в розв'язанні сучасних питань навчання і виховання, зокрема й правового.

Аналіз наукових праць прогресивних представників педагогічної думки різних часів, різних поглядів свідчить, що в багатьох питаннях, пов'язаних із формуванням правового виховання, вони були єдині або дуже близькі. Об'єднуючою ідеєю була думка про необхідність дотримуватися законів, формування в особистості почуття відповідальності, законності, законослухняної поведінки, правосвідомості. Крім того, національна система правового виховання має і свої власні витoki, які сформувались на українському ґрунті.

Досліджуючи процеси становлення й розвитку правової культури в історії філософської, правової та педагогічної думки, у нашому дисертаційному дослідженні розкрито погляди визначних українських філософів, письменників, громадських діячів.

Аналіз розвитку педагогічної думки уможливив зробити узагальнення різних концептуальних положень видатних мислителів. Серед найголовніших передумов і механізмів правового виховання можемо зазначити: формування почуття законності; свідоме виконання законів; правова освіченість особистості; попередження злочинів; профілактика правопорушень; формування моральних переконань.

Список використаної літератури

1. Политико-правовые ценности: история и современность / под ред. В.С. Нерсисянца. – М.: Эдиториал, 2000. – 256 с.
2. Пирогов Н.И. Правила о проступках и наказаниях учеников гимназий Киевского учебного округа / Н.И. Пирогов // Избранные педагогические сочинения. – М.: Педагогика, 1985. – С. 39; 176–184.
3. Ушинский К.Д. О нравственном элементе в русском воспитании / К.Д. Ушинский // Педагогические сочинения в 6-ти томах. – Т. 2. – М., 1988. – С. 20–28.
4. Стоюнин В.Я. Заметки о русской школе / В.Я. Стоюнин // Избранные педагогические сочинения. – М., 1954. – С. 149–217.
5. Вахтеров В.П. Избранные педагогические сочинения / В.П. Вахтеров – М., 1987. – С. 48–86.
6. Миропольский С.И. Дидактические очерки. Ученик и воспитывающее обучение в народной школе / С.И. Миропольский – СПб., 1890. – 72 с.
7. Острогорский А.Н. Рецензия на книгу Н.Дружинина «Общедоступное руководство к изучению законов» / А.Н. Острогорский // Образование. – 1893. – № 3. – С. 216–221.

8. Каптерев П.Ф. Новая русская педагогика, ее главнейшие идеи, направления и деятели / П.Ф. Каптерев – СПб., 1914. – 211 с.
9. Великий тлумачний словник української мови / [уклад, і голов, ред. В.Т.Бусел]. – К.; Ірпінь: Перун, 2005. – 1728 с.
10. Тищенко В.В. Теоретические проблемы правового воспитания в развитом социалистическом обществе: автореф. дис. ... доктор. юрид. наук: 12.00.01 / В.В. Тищенко – М., 1982. – 49 с.
11. Кейзеров Н.М. Политика и правовая культура. Методологические проблемы. / Н.М.Кейзеров – М.: Юрид. л-ра, 1983. – С. 113–115.
12. Оксамытний В.Д. Социально-правовые исследования уровня правосознания молодежи. / В.Д. Оксамытний – К., 1982. – 16 с.
13. Пеньков Е.М. Социальные нормы: управление, воспитание, поведение. / Е.М. Пеньков – М.: Юрид. лит., 1990. – 191 с.
14. Алексеев С.С. Право и наша жизнь / С.С. Алексеев – М., 1978. – 30 с.
15. Маркова Г.Д. Научные основы и организация правового воспитания молодежи / Г.Д.Маркова – К.: Вища школа, 1979. – С.6.
16. Струтинский В.С. Принципы управления правовым воспитанием / В.С.Струтинский – О-во «Знание», УССР, 1983. – 48 с.
17. Правовое воспитание учащихся / Сост. Г.П.Давыдов, А.Ф. Никитин, В.М. Обухов. – М., 1979. – 159 с.
18. Методика правового воспитания / Под ред. А.В. Мицкевича и В.М. Обухова. – М.: Просвещение, 1982. – 179 с.
19. Абашидзе Д.М. Правовое воспитание учащихся V-VII классов в условиях внеклассной и внешкольной работы: дис. ... канд. пед. наук.: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Д.М. Абашидзе – Тбилиси, 1987. – 129 с.
20. Проблемы правового воспитания // Межвузовский сборник научных трудов / под ред. Р.К. Русинова. – Свердловск, 1988. – 121 с.
21. Татаринцева Е.В. Правовое воспитание. Методология и методика / Е.В. Татаринцева – М., 1990. – 175 с.
22. Фіцула М.М. Правове виховання учнів / М.М. Фіцула – К., 1997. – 147 с.
23. Подберезський М.К. Правова культура майбутнього вчителя / М.К. Подберезський – Харків, 1997. – 219 с.
24. Городинський М.І. Педагогічні умови забезпечення змісту правової освіти майбутнього вчителя: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / М.І. Городинський – Харків, 1998. – 167 с.
25. Горчакова О.А. Гуманистическая направленность педагогических взглядов Н.И. Пирогова: дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / О.А. Горчакова – Одесса, 2000. – 177 с.
26. Владимиров В.І. Педагогічні проблеми формування правової культури вчителя в історії вищої педагогічної школи України (1917 – 2002 рр.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 / В.І. Владимиров – Луганськ, 2003. – 21 с.

References

1. *Political and legal values: Past and Present* (2000). In V.S. Nersesyants (Ed.). Moscow: Editorial. (Rus.).
2. Pirogov, N.I. (1985). Terms of misconduct and punishment of pupils grammar schools Kiev school district. *Selected pedagogical works*. Moscow: Pedagogy, 176–184. (Rus.).
3. Ushinskij, K.D. (1988). About the moral element in Russian education. *Pedagogical writings in six volumes. Volume 2*. Moscow, 20–28. (Rus.).
4. Stojunin, V.Ja. (1954). Notes on the Russian school. *Selected pedagogical works*. Moscow, 149–217. (Rus.).
5. Vahterov, V.P. (1987). *Selected pedagogical works*. Moscow, 48–86. (Rus.).
6. Miropol'skij, S.I. (1890). *Didactic essays. The student and educate training in traditional school*. St. Petersburg. (Rus.).
7. Ostrogorskij, A.N. (1893). Review of "the study of the laws Public Guide" book N.Druzhinina. *Education*, 3, 216–221. (Rus.).
8. Kapterev, P.F. (1914). *The new Russian pedagogue, its main ideas, trends and figures*. St. Petersburg. (Rus.).
9. *Great Dictionary of the Ukrainian Language* (2005). In V.T. Busel (Comp. and Ed.). Kyiv; Irpen: Perun. (Ukr.).
10. Tishhenko, V.V. (1982). Theoretical problems of legal education in the developed socialist society. (Dissertation of Doctor of Legal Sciences). *Thesis*. Moscow. (Rus.).
11. Kejzerov, N.M. (1983). *Policy and legal culture. Methodological problems*. Moscow: Legal Literature, 113–115. (Rus.).
12. Oksamytnyj, V.D. (1982). *Socio-legal research the level of legal awareness of young people*. Kiev. (Rus.).
13. Pen'kov, E.M. (1990). *Social norms: management, education, behavior*. Moscow: Legal Literature. (Rus.).
14. Alekseev, S.S. (1978). *Law and our lives*. Moscow. (Rus.).
15. Markova, G.D. (1979). *Scientific bases and organization of legal education of youth*. Kiev: High school. (Rus.).
16. Strutinskij, V.S. (1983). *Management Principles legal education*. Society "Knowledge", the Ukrainian SSR (Rus.).
17. Davydov, G.P., Nikitin, A.F., Obukhov, V.M. (1979). *Legal education of students*. Moscow. (Rus.).
18. *The methodology of legal education* (1982). In A.V. Mickiewicz and V.M. Obukhov (Ed.). Moscow: Education. (Rus.).
19. Abashidze, D.M. (1987). *Legal education of students of classes V-VII in the conditions of extracurricular work*. (Ph.D Dissertation). Tbilisi. (Rus.).

20. *Problems of legal education (1988)*. Interuniversity collection of scientific papers. In R.K. Rusinov (Ed.). Sverdlovsk. (Rus.).
21. Tatarinceva, E.V. (1990). *Legal education. Methodology and methods*. Moscow. (Rus.).
22. Fitsula, M.M. (1997). *Legal education students*. Kyiv. (Ukr.).
23. Podberezhskyi, M.K. (1997). *Legal culture of future teachers*. Kharkiv (Ukr.).
24. Horodynskyi, M.I. (1998). *Teaching provided that the content of legal education of future teachers*. (Ph.D Dissertation). Kharkiv (Ukr.).
25. Gorchakova, O.A. (2000). *Humanistic orientation of the pedagogical views of N.I. Pirogov*. (Ph.D Dissertation). Odessa (Rus.).
26. Vladymyrova, V.I. (2003). *The pedagogical problem of formation of legal culture history teacher in high school teaching Ukraine (1917–2002 gg.)*. (Ph.D Dissertation). Thesis. Lugansk (Ukr.).

GRYSHCHENKO Leonid,

Teacher of legal disciplines,

University College of the Kiev University named after Boris Grinchenko

e-mail: knaz66@i.ua

THE PROBLEM OF LEGAL EDUCATION IN THE WRITINGS OF EDUCATORS, PUBLIC FIGURES AND SCIENTISTS FROM DIFFERENT HISTORICAL PERIODS

Abstract. *In the socio-pedagogical science consider law as a normative regulator of social relations, social interaction of personality, social groups, society and the state. In the process of legal education, a significant role belongs to the legal values that are relevant for all people. A person who develops such values makes them the motives of his legal conduct and embodies in a real legal validity at every step of life. Consequently, the legal values of the individual are a kind of "bridge from the right due to the existing law, from law to perfect the law of real. Real rights have to teach the younger generation in the process of purposeful influence through the system of various types of educational institutions. Real right today – is a social value and the highest value is people.*

40-ies of the XIX century – the time of the formation and development of strained political relations Kievan Rus ' with Byzantium, in the period of acute struggle of the Russian government for its independence. In the "sermon on law and grace" publitsisticheskie acute processtables the Byzantine theory of a universal Empire and Church, the idea of equality, equality of large and small peoples and States, spoke of the sovereignty of Russia.

Of great importance in the XI–XII centuries was the emergence of the "instructions" of Vladimir Monomakh, which he wrote "Seda on salehy", that is, shortly before his death.

Among the attractions, which played an important role in the formation and development of legal education, the most prominent were the Lithuanian Statute – codified set of laws of feudal law, which had three editions (1529, 1566, 1588) and operated in Ukraine until the eighteenth century.

During the study we have found that in the formation and development of the domestic theory of legal education had been important activities of the outstanding Ukrainian polemicist Ivan Vishensky (1538 or 1550-1620) whose writings have played a major role in the formation of legal consciousness of the Ukrainian people, for in them Vishensky raised the idea of protecting human dignity and civil rights of the workers of the towns and villages.

Great importance for the formation of legal consciousness of the Ukrainian people had the works of the first Ukrainian educator, defender of the ideas of humanism and democracy – Gregory Skovoroda (1722-1794).

The origins of justice the Cossacks reach the Princely era old collection of laws "Russian truth".

An excellent example of Cossack state of legislation was the Constitution of the Ukrainian Hetman Pylyp Orlyk of 1710, which actually was the world's first democratic and humanistic law of this type.

A consummate fighter for the rights and betterment of the common people was the Ukrainian poet, the author of many progressive theoretical judgments about the nature and form of government, law and law, law and social justice, justice and legality, as well as historical assessments of the most important stages of development of the Ukrainian statehood Taras Shevchenko (1814-1861).

The second half of XIX – beginning of XX century was characterized by the progress of science and technology, the growth of the revolutionary democratic movement, a significant change in social and economic life.

Note that until the appearance in 1904 of the famous "scheme of Russian history" N. Hrushevsky, the Ukrainian people actually recognized the right of even their own history, which Polynesia the history of the neighboring States. As there was no question about Ukrainian statehood and law, legal education, and it was only on some local characteristics of the Russian, Lithuanian or Polish national legal order.

The beginning of work on formation of legal culture believe that the year 1919, when by order No. 1 of the Commissioner of Narkomata of the USSR from March 20, the year listed was abolished whereas the study of theology and Canon law, and introduced the reading of the course "Public Soviet law".

Introduced in the curricula of educational institutions of discipline jurisprudential cycle during the Soviet period was extremely saturated with ideas of communism and aims at training future teachers to the implementation of the ideological and political education of students and formation of every citizen of Ukraine devoted slugovina ideals of the Communist party. The content of the law cycle disciplines and the development of appropriate programs was determined taking into account the political structure of Ukraine, the Constitution, the fundamental state laws and other regulatory documents.

Study of methods, techniques and forms of educational activity in the study of legal disciplines in the higher pedagogical school has allowed to allocate following periods of formation and development: I period 1917-1933; II the period 1933 – early 70-ies; III the period 1960-2002.

This study allows to state that legal education has its origins. These sources are contained in the philosophical heritage of an entire galaxy of foreign scientists and teachers. The analysis of scientific works by progressive representatives of pedagogical thought from different times, different attitudes showed that many issues related to the formation of legal education, they were United.

The scientific basis of the domestic theory of legal education was laid in the second half of XIX – early XX century. This was facilitated by the abolition of serfdom (1861 reform), which has created an unusual request for education and schools, and the education has provided free humanitarian direction. Moreover, in the present time significantly increased juvenile delinquency, one of the reasons of this phenomenon considered the destruction of family forms of production in the process of economic life. It was a time when progressive representatives of the society on the path of active struggle for the reform of public education, new directions in addressing contemporary issues of training and education, including legal.

The analysis of scientific works by progressive representatives of pedagogical thought from different times, different views shows that many issues related to the formation of legal education, they were unanimous, or very close. The unifying idea was the idea of the need to comply with the laws, the formation of the individual sense of responsibility, legality, law-abiding behavior, sense of justice. In addition, the national system of legal education has its own origins that were formed in the Ukrainian soil.

Investigating the processes of formation and development of legal culture in the history of philosophical, legal, and pedagogical thought, in our dissertation study revealed the views of the prominent Ukrainian philosophers, writers, and public figures.

Analysis of the development of pedagogical thought allowed to make a synthesis of different conceptual positions of prominent thinkers. Among the main preconditions and mechanisms of legal education can be noted: the formation of a sense of legality; the conscious execution of the laws; the legal education of the individual; crime prevention; delinquency prevention; formation of moral beliefs.

Key words: *legal education; the rule of law; legal values; personality; younger generation.*

*Одержано редакцією 14.12.2016
Прийнято до публікації 19.12.2016*